

PRIKAZ KNJIGE

Historiografija u tranziciji

DRAGO ROKSANDIĆ

Zagreb: SKD Prosvjeta, 2018, 564 str.

Historiografija u tranziciji je intelektualna autobiografija profesora Drage Roksandića. U njoj su objedinjeni, samo na prvi pogled, heterogeni radovi koji su nastajali u vremenskom intervalu od 1992. do 2018. godine. Tekstovi o fenomenima, događajima i ličnostima koje je autor analizirao, obuhvataju vreme od sredine 18. do kraja 20. veka i širok spektar tema – od teorijskih rasprava do konkretnih studija slučaja. Način na koji su oni povezani je zapravo “nerv knjige” (da parafraziramo čuveni postulat Eisensteinove asocijativne montaže). Preplitanja opšteg i pojedinačnog, lokalnog i globalnog, iskustvenog i očekivanog u ovoj knjizi, ne samo da predstavljaju važan iskorak savremene historiografije koja se bavi jugoslovenskim prostorom, već i svedočanstvo o vremenima u kojima su tekstovi nastajali, te svakako i o poziciji njihovog autora. Iako pisani kao istoriografske analize i humanističke studije za naučne časopise i stručne zbornike, mnogi od njih jasno ističu Roksandićev stav i glas, njegovu akademsku poziciju i njegov vrednosni *credo*. *Historiografiju u tranziciji* je stoga moguće percipirati i kao svojevrsan itinerer intelektualnog i životnog puta njenog autora. Ona je, kako je to napisao sam Roksandić, svedočanstvo “o promenama u poimanju zanata povjesničara u svijetu koji se konstantno menja, ali ne nužno i napreduje”. Roksandićeva knjiga je indirektno svedočanstvo o poziciji istoričara u vremenu tranzicije.

Navedena igra rečima iz naslova knjige zahteva dodatna objašnjenja. Posebno kada se uzme u obzir da je i sam autor posvetio značajan deo zaključnog poglavlja upravo semantičkoj analizi naslovnih termina. Drago Roksandić je, kao gotovo neupitno, istakao značenje pojma historiografija za većinu istoričara – ma koliko se (nekada i dijametralno) razlikovali njihovi pristupi, razmišljanja i način pisanja o prošlosti. O podrazumevajućem značenju pojma, po Roksandiću, svedoči i činjenica da ga autori koji su propitivali naučnu terminologiju (Ernst Breisach, Mirjana Gross, Peter Novick) gotovo nisu ni razmatrali. U Roksandićevoj interpretaciji historiografija podrazumeva akademski okvir pisanja o prošlosti, ali ne isključuje izvesne vannaučne diskurse koji utiču na

formulisanje “politika prošlosti”. On je, na izvestan način, blizak tumačenju istoriografije, koje je ponudio Andrej Mitrović 1991. godine. U “Raspravljanju sa Klio”, Mitrović je istoriografiju razumeo kao pisanje o prošloj sadašnjosti koje uključuje metodološki određeno i izdvojeno polje istorijske nauke, ali i raznorodne humanističke, publicističke i umetničke studije i prakse. Analize prošlosti koje postoje uz prefikse para, pseudo, anti, ili kontraistoriografije, ma koliko nekada uticajne i preovlađujuće, u javnom polju nisu, međutim, sagledane kao konstitutivni deo historiografskog diskursa.

Sa terminom tranzicija, problem je znatno kompleksniji. Duže vreme on izaziva polemike i polarizuje naučnu zajednicu mnogo radikalnije, nego gotovo l’art pour l’art-tistička diskusija o pojmu istoriografija. Kako je istakao sam autor, pojam tranzicija je u naslovu knjige “autoironijski konotiran” i on ga je na nekoliko mesta sagledao iz lične perspektive. Jasno je naveo da se sa fenomenom tranzicije susreo u formativnim godinama kada je započinjao istraživanja transformacije feudalnih zajednica apsolutističkih monarhija u kapitalistička društva nacionalnih država. Nakon što je termin tranzicija reaktuelizovan posle pada socijalizma u Evropi, Roksandić mu se vratio, obogaćen iskustvom “krizologa” iz vremena 1980-ih. “Mladi brodelijanac” je u tom periodu tragao za tokovima dugog trajanja, kako bi razumeo konkretne probleme društva u kome je živeo. Krizu jugoslovenskog društva u poslednjoj deceniji njenog postojanja video je kao totalnu, kao političku, ustavnu, ekonomsku, kao “izraz dubokog nepovjerenja u vodeće slojeve poretka, koji su nerijetko ideologijskim floskulama zamračivali drame koje su se zbivale pred očima čitava društva. Tada je podcrtao i do danas smatra, da su ključni uzroci krize i raspada zemlje predstavljale razvojne razlike “od Triglava do Đevdelije”, nepostojanje nadzora nad JNA nakon smrti Josipa Broza Tita, te autističnost jugoslovenske sinteze u vremenu “svakovrsnih promjena u svijetu”. Roksandić i danas konstatuje probleme “južnoslavenske nedovršene i/ili promašene modernizacije”, ali uvažava tumačenja koja uvode koncept višestrukih modernosti kao mnogo suptilniji i tačniji okvir za razumevanje krize osamdesetih. Zbog svega navedenog, a u kontekstu savremenih propitivanja “tranzitološkog diskursa”, njegovo razmatranje fenomena tranzicije privlači posebnu pažnju. Polemike koje su zasnovane na dekonstrukciji modernizacijskog metodološkog okvira i odbacivanju zaključaka o navodnoj zakasnelosti i neučinkovitosti samoupravnog razvoja, očigledno su predstavljale inspirativno polje za Dragu Roksandića. Odatle i njegova konstatacija da je tranzicija

postala trajno stanje u kome se kapitalizam kao formacija stalne smene kriza nametnuo kao prirodno stanje bez alternative, te ironični zaključak: “Dakle, tranzicija nam je ‘sudbina’”.

Pojmovi historiografija i tranzicija su postavili okvir unutar koga je Rok-sandić sakupio 26 tekstova. U njima je razmatrao ključne fenomene koji su obeležili period socijalističke Jugoslavije, uzrokovali njen raspad i danas predstavljaju aktivne ideološke sadržaje postsocijalističkih postjugoslovenskih društava: nacionalizam, antifašizam, bratstvo i jedinstvo, kulturu pamćenja, te revizionizam. Teorijske rasprave o navedenim fenomenima je upotpunio detaljno istraženim historiografskim studijama genocidne politike NDH prema Srbima, koje se bave ključnim temama Drugog svetskog rata – masakrima u kotarima Glina i Vrginmost i užasima ustaškog logora Jasenovac. Poseban tekst u istom poglavlju je posvetio “istoriji mržnje” u Prvom svetskom ratu. Član-cima iz oblasti studija nasilja, Rok-sandić je suprotstavio poglavlja u kojima se bavio temama kulturne i identitske politike. Predstavio je značajne događaje (Prvi kongres kulturnih radnika Hrvatske u Topuskom 1944. godine), projekte (Krlježina Enciklopedija Jugoslavije), institucije (Zagrebački Filozofski fakul-tet) i paradigmatičke ličnosti (Gerasim Zelić, Sava Mrkalj, Nikola Tomazeo) odslikavajući kroz njih šire društvene procese. Važan deo knjige predstavljaju tekstovi koji se bave hrvatsko-austrijsko/nemačkim temama i odnosima, dok je poslednje poglavlje autor posvetio dvojici bliskih kolega koji su napustili akademsku i životnu scenu (Reneu Lovrenčiću i Đorđu Stankoviću).

Tekstove formalno objedinjuje činjenica da se dominantno bave prostoro-m Jugoistočne i Srednje Evrope, pri čemu je epicentar gotovo svih Rok-sandi-ćevih istraživanja smešten u prostor vojne krajine – *Triplex Confiniuma*. Kako na jednom mestu navodi Gerasima Zelića iz 1823. “Tromeđa je jošte dobro poznato ime u Iliriku, prije bivše, sirječ, ograniče Republike Mljetačke, Cesa-revine Avstrijske i turske, sile osmanske”. Upravo je to prostor koji Rok-sandić analizira od svojih naučnih početaka i koji sagledava u maniru istraživača *longue durée*-a. Sadržinski, većina radova razmatra složene srpsko-hrvatske odnose u jugoslovenskom kontekstu kroz period od gotovo tri veka. Autor ubicira prve – proto relacije u vremenu ranog modernog doba, prati ih u decenijama postajanja jugoslovenstva pre Jugoslavije, sagledava njihovo uspo-stavljanje kroz jugoslovenski diskurs antifašizma, ali i kroz delovanja različi-tih anti-jugoslovenskih subjekata. Suštinski, osnovno polje i centralnu temu Rok-sandićevih historiografskih studija i analiza čine prostori geografske, men-

talne i identitetske liminalnosti. Bilo da se bavi pojedincima, fenomenima, ili događajima, Roksandić istražuje prostore u kojima se prepliću različiti uticaji koji stvaraju hibridne, ali u vremenima kriza radikalno isključujuće identitete. Posmatrana iz te perspektive, Roksandićevo fokusiranje na srpsko-hrvatske odnose postaje mnogo jasnija, jer se sagledava kao polazna tačka za višeslojna razmatranja raznorodnih humanističkih narativa.

Najzad, pitanje formulacija i jezika koje Roksandić koristi u tekstovima, je iz desosirovske *perspective* posebno važno. Čini se da je autor koristio termine koji su predstavljali ključne subjekte političkih i ideoloških konstrukcija vremena i društva u kome je stvarao, kako bi otvorio prostor pluralnosti. Selekcija, odnosno izostanak određenih pojmova u naslovima, ali njihova (nekada do neprepoznatljivosti diskretna, a nekada mnogo jasnija) kontekstualizacija u samim tekstovima, pokazuju oprez i suptilnost autora. U tom kontekstu, njegovi tekstovi mogu biti shvaćeni kao svojevrstne pukotine u dominantnim revizionističim historiografskim diskursima. Kada *Historiografiju u tranziciji* analiziramo u sklopu angažmana Drage Roksandića na organizaciji i funkcionisanju višegodišnjeg projekta Desničini susreti, postaje jasno koliko je formalni izostanak određenih pojmova, zapravo omogućio njihovu suštinsku rehabilitaciju u javnom polju. Desničini susreti su stvorili jedinstveni istorijski forum, spajajući brojne istraživače humanističkih nauka koji se bave jugoslovenskim prostorom u širokom vremenskom i tematskom rasponu.

Od kada je kao mladi istraživač ušao u jugoslovensku historiografiju, Roksandićevo je stvaralaštvo obeleženo stalnim traganjima za novim pristupima prošlosti, za drugačijim perspektivama koje bi osvetlile neprimećene slojeve istraživanih pitanja. Snažno je podržavao metodološka i teorijska obogaćivanja struke, predano proučavajući francuske analiste i rezultate Bielefeldske škole društvene istorije, promovirajući komparativističke, te studije kulture sećanja i studije nasilja. Njegovo stvaralaštvo je obeležila intelektualna radoznalost i otvorenost za nove metodološke perspektive, ali i stalno prisutna kritičnost, debatovanje i preispitivanje novih teorijskih pristupa i njihovih stvarnih dometa. Prhvatajući ih kao alternativne, a ne kao isključujuće, on nije izgubio poverenje u tradicionalnu istorijsku metodologiju. Iako ističući značaj postmodernističke dekonstrukcije kanonizovanih formi i stanovišta o pluralnosti istorijskih perspektiva, nikada nije relativizovao pojam istine. U tom smislu, čini nam se, nikada nije u potpunosti odbacio stav o osnovnom zadatku istorije koji je formulisao Leopold Ranke – pisati *wie es eigentlich gewesen*.

Drago Roksanđić je erudita i njegova poslednja knjiga je najbolji dokaz širine njegovog istraživačkog horizontala i istovremeno njegove duboke analitičnosti. U zaključnim pasusima, on se osvrnuo na poziciju istoričara u savremenosti i konstatovao da istoričar danas “ne može biti sveznalica, a još manje prorok. Njegova je najveća šansa kritički dijalog u kojem će svojim znanjima i umijećima, potrebama i imaginacijama biti jedan od sudionika u kreiranju održivih alternativa, lokalno i globalno (...) kao akter humanizacije odnosa među ljudima”. Čini se da *Historiografija u tranziciji* ima sve preduslove da bude “akter humanizacije odnosa među ljudima” u našoj složenoj sadašnjosti.

Olga Manojlović Pintar